

MJESTA I NEMJESTA U SUVREMENIM KONCEPTUALIZACIJAMA PROSTORA

Sara URSIĆ
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 316.42.063.3:711.4
316.334.56

Pregledni rad

Primljeno: 26. 6. 2008.

Globalizacija, urbanizacija i tehnološki napredak procesi su koji najbrže stvaraju nove fenomene i strukture u društvenom životu, mijenjajući značenje mjesta od antropološkog, odnosno konkretnog i simbolično izgrađenog prostora u nemjesta kao prostore lišene identiteta, povijesti i relacije. Restorani brze hrane, veliki trgovački centri i zračne luke mjesta su koja čine dio svakodnevnice suvremenoga čovjeka. Uniformirana arhitektura, komercijalna svrha i tranzit karakteristike su na kojima počiva sličnost spomenutih mjesta, koja u sebi sadrže značajke novoga doba: ubrzanje, preobilje i efekt "sažimanja". Sve brži način života, u preobilju događaja, proizvoda, informacija i mogućnosti, smanjuju svijet, koji danas stane u tjedno putovanje. U članku se promišlja teorijski okvir koji povezuje teorije globalnoga grada Saskie Sassen, Augeijevu teoriju supermoderniteta te Castellsovu teoriju prostora tokova, objašnjavajući nastanak i razvoj nemjesta kao fenomena današnjega urbanog prostora. Iz perspektive navedenih teorija članak preispituje bezmjesnost i nemjesta kao simbole suvremenoga shvaćanja mjesta, pri čemu se naglašavaju promjene u konceptualizaciji mjesta.

Ključne riječi: globalizacija, globalni grad, nemjesta, bezmjesnost, preobilje

✉ Sara Ursić, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10 001 Zagreb,
Hrvatska.
E-mail: sarita.ursic@gmail.com

UVOD

Suvremeno društvo karakterizira način života koji se uvelike razlikuje od svih povijesnih era. Dvadeseto stoljeće bilo je stoljeće inovacija koje su vodile k ubrzanim promjenama načina života i za pojedinca i na svjetskoj razini. Iako danas živimo na *drugačiji* način, ipak još svaki pojedinac živi na lokalnoj razini, ograničen fizičkim mogućnostima koje osiguravaju da je čovjek u svakom trenutku kontekstualno smješten u vrijeme i prostor. No transformacija mjesta očituje se u nametnutoj distanci, koja se osjeća unutar lokalnih aktivnosti i u centralnosti neizravnih iskustava te radikalno mijenja svijet.

Prostor i vrijeme kao osnovne, materijalne dimenzije ljudskoga života isprepletene su u prirodi i društvu, a ovaj rad naglašava *društveno* značenje tih dimenzija. Upravo je prostor jedan od izraza društva, a s obzirom na to da naša društva prolaze kroz strukturalnu transformaciju, možemo pretpostaviti da se pojavljuju i novi prostorni oblici i procesi (Castells, 2000.). Osim toga transformacija vremena informatičkom tehnologijom jedan je od temelja nove društvene strukture. Vrijeme utječe na čovjeka na mnogo razina; počevši od biološkoga produljivanja vremena u smislu produljivanja životnoga vijeka, preko fizikalnoga skraćivanja vremena potrebnog za putovanja od točke A do točke B, bilo na globalnoj (poslovni put, turistički izlet na drugi kontinent) ili lokalnoj razini (odlazak na posao), do nastanka virtualnoga vremena, koje ima karakteristike sjevremenosti i bezvremenosti sadržane u informacijama koje su trenutačno dostupne. Utjecaj informacijske tehnologije na prostorne i vremenske dimenzije čovjekova svakodnevnoga života omogućuje čovjeku brzinu i efikasnost koja je potrebna da bi se svijet razvijao. Dobar primjer prostorne i vremenske distance pretvorene u zajedničku dimenziju prekomjernosti jest razvoj New Yorka, Londona i Tokija kao svjetskih financijskih žila kucavica, organizirane strateški tako da transakcije dobara nikad ne miruju.

Spomenuti procesi i transformacije pogađaju cijeli svijet, no područja na kojima se promjena najviše osjeća ipak su gradske konglomeracije i megagrađovi u nastajanju, odnosno globalni gradovi, koje i karakterizira pojava *nemjesta*. Prostor nemjesta naizgled olakšava život čovjeku pojednostavnjujući svakodnevnicu i ubrzavajući radnje koje mora obaviti (ići na posao, jesti, kupovati, putovati, plaćati račune itd.), no istodobno nemjesta značenjski osiromašuju čovjekov urbani okoliš.

URBANIZACIJA I GLOBALIZACIJA

Promjena koncepta mjesta povezana je dvama procesima koja djeluju na globalnoj razini i njihovo dinamično međudjelovanje postalo je važan faktor u istraživanju grada. Teoretičari globalizacije smatraju da treba obuhvatiti širi socijalni prostor da bi se shvatile urbane promjene, pa procese globalizacije u-

ključuju u istraživanje urbanih fenomena (Castells, 2000.; Sassen, 1991.).

Henri Lefebvre u svojoj knjizi *Urbana revolucija* polazi od pretpostavke o totalnoj urbanizaciji društva. Njegovo urbano društvo predstavlja posljedicu globalne urbanizacije koja izrasta iz procesa industrijalizacije. "Ekonomski rast, industrijalizacija koji su postali istovremeno uzroci i najviši razlozi proširuju svoja djelovanja na sve teritorije, oblasti, kontinente" (Lefebvre, 1974., 11).

Lefebvreova pretpostavka da se urbani fenomeni predstavljaju kao cjelokupna stvarnost koja podrazumijeva društvenu praksu u cjelini izazvala je plodnu raspravu u društvenim krugovima. No i danas, nakon tri desetljeća, unatoč kritikama Lefebvreove teorije, čini se da su urbani fenomeni uistinu globalni fenomeni koji se u svim društvima odvijaju na sličan, iako ne i identičan, način, s vremenskim odmakom od nekoliko godina ili desetljeća. Povijesni pregled razvoja gradova govori u prilog toj pretpostavci. Sve do početka 20. stoljeća milijunski gradovi bili su rijetkost i većina populacije živjela je na selu. Godine 1800. samo je tri posto svjetskoga stanovništva živjelo u urbanim predjelima. Taj je postotak u to vrijeme ubrzano rastao, a na početku 20. stoljeća narastao je do 14 posto, pa čak 12 gradova ima više od milijun stanovnika. Ubrzanje povijesti kojemu smo danas svjedoci dovelo je do toga da danas 47 posto svjetskoga stanovništva živi u gradovima, a čak 411 gradova milijunski su gradovi, od kojih njih desetak, poput New Yorka, Tokija i Londona, broje po više od deset milijuna stanovnika.

Zanimanje znanstvene zajednice za proces globalizacije u zadnja dva desetljeća stalno raste. Globalizacija i istraživanje procesa vezanih uz koncept globalizacije proširili su se na sve društvene znanosti. Broj teza, hipoteza i teorija o počecima, tijeku, budućnosti globalizacije i promjenama koje ona nosi povećava se gotovo svakodnevno. Upravo zbog velikoga broja teorija definiranje globalizacije i određivanje njezinih osnovnih koncepata zahtijeva pomno proučavanje dosadašnjih istraživanja i analiziranje teorija koje su najbliže hipotezi o stvaranju nemjesta (Friedman, 2000.; Giddens, 1999.; Ritzer, 2003.; Tomlinson, 1999.).

Teorija globalizacije nastala je, između ostalog, i kao rezultat reakcija na prijašnje perspektive koje su se razvijale u društvenim znanostima, posebno kao kritika na teoriju modernizacije (Beck, 1999.; Giddens, 1999.). Prve teorije globalizacije karakterizirala je orijentacija prema Zapadnom svijetu, čija se nadmoć temeljila na činjenici da je to najrazvijeniji dio svijeta, a jedna od glavnih ideja bila je učiniti ostatak svijeta što sličnijim Zapadu. Kao reakcija na teoriju globalizacije razvile su se teorije¹ koje su nudile globalne perspektive, kritične spram

pozitivnog pogleda na Zapad, najprije zbog eksploatacije ostatka svijeta u svrhu napretka Zapada. Danas, kao što je već rečeno, postoje mnoge teorije globalizacije, no većina je ipak prebacila žarište zanimanja sa Zapada na istraživanje transnacionalnih procesa koji se kreću u raznim smjerovima (Ritzer, 2003.). Ritzer preuzima Lechnerovu definiciju globalizacije kao "procesa koji obuhvaća difuziju običaja širom svijeta, ekspanziju odnosa, organizaciju socijalnog života na globalnoj razini te širenje zajedničke globalne svijesti" (Ritzer, 2003., 72).

Proces globalizacije u vezi je s gotovo svim socijalnim pitanjima, kao što su religija, sport, glazba, a i sa socijalnim problemima, kao što su siromaštvo i nejednakosti, kriminal, međunarodna trgovina ljudima i terorizam.

Novi pristup teoriji globalizacije Ritzer ostvaruje uvodeći dva nova pojma, *glocalization* i *grobalization*,² kojima se naglašava kontradiktornost procesa koje smo okarakterizirali kao globalizacijske procese. *Glocalizacija* je koncept koji je osmislio Roland Robertson, kojim objašnjava integraciju lokalnoga i globalnoga. Može se definirati kao "stvaranje jedinstvenih entiteta na različitim geografskim područjima kao rezultat ispreplitanja globalnog i lokalnog" (Ritzer, 2003., 73). *Glocalizacija* stavlja naglasak na raznolikost, hibridnost i neovisnost, što su suprotnosti pojmovima kojima se bavi koncept *grobalization*, o kojem će kasnije biti više riječi jer je usko povezan sa stvaranjem "nemjesta". Ideja *glocalizacije* polazi od spajanja lokalnih realiteta s globalizacijskim procesima, što omogućuje zajednicama, grupama i pojedincima neograničenu mogućnost stvaranja raznih i promjenjivih stvarnosti i identiteta. Iako je veći dio svijeta već zahvaćen širenjem kapitalizma i hiperracionalizma, pojedine će zemlje integrirati te procese s lokalnim stvarnostima te tako stvarati određeni *glokalni* fenomen. Dakle, ono što karakterizira *glocalizaciju* jest heterogenost koja naglašava raznolikost, hibridnost kao naglasak na miješanju globalnog i lokalnog te *kreolizacija*,³ što je gotovo sinonim za heterogenizaciju. Ritzer kao primjer heterogenizacije i *kreolizacije* opisuje: "Sjedimo u Strabucksu u Londonu, konobar iz Alžira služi nam talijanski espresso, dok na radiju Beach Boys pjevaju *I wish all could be Californian girls*"⁴ (Ritzer, 2003., 79). Kao primjer hibridizacije opisuje i: "Argentinci slušaju azijski rap koji izvodi južnoamerička grupa u londonskom klubu kojemu je vlasnik iz Saudijske Arabije" (Ritzer, 2003., 78). Da zaključimo: teorija *glocalizacije* polazi od toga da svijet postaje sve pluralističniji te da pojedinci i lokalne grupe imaju mogućnost inovacije i usvajanja raznih aspekata *glokalnoga* svijeta, pa upravo lokalne grupe ističe kao važne i kreativne agente procesa *glocalizacije*.

Grobalization je termin koji je osmislio sam Ritzer za potrebe širenja vlastite teorije koja je započela teorijom o *mekdo-*

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 6 (104),
STR. 1131-1151

URSIĆ, S.:
MJESTA I NEMJESTA...

naldizaciji društva. *Grobalization* se odnosi na imperijalističke ambicije nacija, korporacija i organizacija da se nametnu na što širem geografskom prostoru. Glavni im je interes da moć, utjecaj i, naravno, profit, rastu širom svijeta. *Grobalization* Ritzer označuje kao "moderan koncept koji naglašava jačanje sposobnosti modernih država i velikih kapitalističkih organizacija da povećaju svoju moć na što veći dio svijeta" (Ritzer, 2003., 73). Pri tome se oslanja na dvije teorije, onu Marxovu, fokusiranu na kapitalistički ekonomski sustav, te Weberovu teoriju racionalizacije društvenoga života u totalu. Marxova teorija vodi shvaćanju da se glavna pokretačka sila kapitalističkoga društva temelji na potrebi korporacija da pokažu sve veću profitabilnost kroz sve širi ekonomski imperijalizam. S druge strane, veberijanska tradicija naglašava rasprostranjenost racionaliziranih struktura i sve veće kontrole nad ljudima, posebno kad je u pitanju konzumacija proizvoda. *Grobalization* uključuje razne procese, od kojih Ritzer izdvaja tri kao njezine središnje snage, a to su *kapitalizam*, *amerikanizacija* i *mekdonaldizacija*⁵ (Ritzer, 2003.). Teorija *grobalization* objašnjava smanjivanje različitosti te naglašava sve veću sličnost i uniformnost različitih dijelova svijeta.

Dominantna teorija globalizacije danas naglašava procese hipermobilnosti, globalnih komunikacija te neutralizaciju mjesta i udaljenosti. Globalna ekonomija organizirana je oko upravljačkih središta koja koordiniraju, unapređuju i upravljaju aktivnostima mreža tvrtki, a usluge tvrtki mogu se svesti na stvaranje znanja i protok informacija (Castells, 2000.). Karakteristike globalnoga svijeta koje su iznesene navode na zaključak da je prostorni raspored središta upravljanja irelevantan, ako uzmemo u obzir samo činjenicu da se protok informacija odvija preko suvremenih tehnoloških čuda koja ne zahtijevaju komunikaciju licem-u-lice.

GLOBALIZACIJA I KONCEPT GLOBALNOGA GRADA SASKIE SASSEN

Stvaranje globalnoga grada jedan je od važnijih procesa globalizacije. Koncept globalnoga grada postavila je Saskia Sassen u ranim 1990-im godinama, pa ćemo iznijeti kratak pregled njezina koncepta.

Sassen je za analizu odabrala New York, London i Tokio, kao primjere gradova koji su posljednjih dvadesetak godina dobili status globalnoga grada. Osim globalnoga grada, Sassen razlikuje još četiri tipa grada: megalopolise, metropole, periferne gradove i spavajuće ili satelitske gradove. Između ovih pet tipova gradova koje Sassen izdvaja, za suvremeni je svijet najvažniji fenomen globalnoga grada. Sassen definira fenomen riječima: "Globalni gradovi ključna su mjesta za napred-

ne usluge i telekomunikacijska sredstva koji su potrebni za provedbu i upravljanje globalnim ekonomskim operacijama. Jedna od karakteristika globalnoga grada jest nastojanje multinacionalnih kompanija da svoja središta organiziraju upravo u nekima od tih gradova" (Sassen, 1991., 19). Nakon Drugog svjetskog rata, a posebno u zadnja tri desetljeća 20. stoljeća, događale su se važne ekonomske promjene koje su dovele do preusmjeravanja i temeljnoga prestrukturiranja hijerarhije svjetskih gradova te gradova unutar postojeće urbane mreže u određenoj zemlji. Neke su države izgubile povlaštene položaje u tradicionalnim tržišnim i ekonomskim mrežama, a to se očitovalo, između ostalog, i u sve većoj nejednakosti među gradovima. Važnost nacije države također se sve više smanjivala, dok primat zauzimaju upravo globalni gradovi, čiji *globalizirani pejzaži* više odgovaraju novoj globalnoj strukturi svijeta. Kako autorica naglašava, makrostrukturne promjene u globalnoj ekonomiji, transformacija industrijskoga društva u informacijsko društvo i naglasak na proizvodnji informacija dovele su do strukturnih promjena u organizaciji društva, promjena u strategijama zapošljavanja i rada te državnih struktura, ali su ipak najviše izražene u promjeni mjesta i hijerarhiji suvremenih gradova. Upravo je nova kombinacija prostorne raspršenosti i globalne integracije imala stratešku ulogu za velike gradove poput New Yorka, Londona i Tokija. "Iako je duga njihova povijest kao centara međunarodne trgovine i financija, ovi gradovi danas funkcioniraju na četiri nova načina: prvo, kao visoko koncentrirana središta upravljanja i organiziranja svjetske ekonomije; drugo, kao ključne lokacije za financije i specijalizirane uslužne tvrtke koje su zamijenile manufakturu kao vodeći ekonomski sektor; treće, kao mjesta proizvodnje, uključujući proizvodnju inovacija u vodećim industrijama, te četvrto, kao tržišta za proizvode i inovacije koje proizvode" (Sassen, 1991., 3).

Geografija globalizacije, dakle, sadrži istodobno dinamiku raspršenosti i centralizacije. Ta nova geografija djelomično proizvodi nejednakosti, ali je u isti mah i proizvod dinamike specifične za trenutačne oblike ekonomskog rasta. Globalni gradovi akumuliraju nevjerovatnu koncentraciju ekonomske moći, dok gradovi koji su nekad bili centri proizvodnje sve više propadaju. Svi globalni gradovi vitalni su za cirkulaciju kapitala u svijetu te su centralni dio kapitalističkoga sustava u razdoblju globalizacije. Njihova se važnost najbolje pokazuje u kriznim situacijama, poput napada na WTC, koji je izazvao posljedice u svijetu, posebno u ekonomskom aspektu.

Ipak, gradovi su područja gdje se susreću kulture različitih zemalja. Internacionalni karakter velikih gradova ne leži samo u njihovoj tehnološkoj infrastrukturi i multinacional-

nim kompanijama nego upravo u prakticanju raznih kulturnih modela u kojima ljudi koegzistiraju. Korporacijski nebori i korporacijska kultura nisu više jedini reprezentivni centara za međunarodno poslovanje i bankarstvo, nego su globalni gradovi djelomično i postkolonijalni prostori o kojima se može raspravljati unutar postkolonijalne tematike. Velike zapadne gradove karakterizira raznolikost. Njihovi su prostori označeni dominantnom korporacijskom kulturom, ali i raznolikošću kultura i identiteta. Rascjep je, dakle, očit, jer dominantna kultura može obuhvatiti samo dio grada. Unatoč tome što korporacijska sila identificira kulture i identitete kao druge i različite, nekoć lokalizirane kulture prisutne su u svim velikim gradovima. Dolazi do slabljenja postkolonijalnih identiteta, koji su tradicionalno bili vezani uz naciju ili čak selo. Mreža globalnih gradova stvara prostor s novim ekonomskim i političkim mogućnostima te strateški prostor za formiranje novih tipova identiteta i zajednica. Taj je prostor istodobno ugrađen na posebna i strateška mjesta, ali je i transteritorijalan, jer povezuje mjesta koja su geografski udaljena, a ipak intenzivno povezana (Sassen, 2001.).

Globalni grad, zaključuje Sassen, nije mjesto nego proces u kojem su središta proizvodnje i potrošnje razvijenih usluga i njihova pomoćna lokalna društva povezana u svjetsku mrežu, uz istodobno smanjivanje povezanosti sa svojom unutrašnjosti na temelju tokova informacija (Sassen, 2001.).

PROSTOR I MJESTO

Kod definiranja društvenoga prostora ne polazimo od fizičke determiniranosti i pojedinačne percepcije prostora, nego se prostor najčešće smatra izrazom društva (Harvey, 1992.; de Certeau, 1984.; Giddens, 1991.).

U počecima razvoja urbane sociologije prostor se tretirao kao nezavisan entitet, determinirajući element, pa su se društvene pojave objašnjavale na temelju djelovanja prostora na društvo. Novije društvene teorije prostora polaze od međunosa prostora i društva, s naglaskom na činjenici da je društvo ono koje stvara i transformira prostor, pa Lefebvre govori o proizvodnji prostora, a Castells definira prostor kao izraz društva te uvodi teoriju o prostoru tokova kojom povezuje djelovanje prostora na tokove kapitala, informacija, tehnologije i ostalih tokova koji dominiraju gospodarskim, političkim i simboličkim životom (Castells, 2000.).

Lefebvre se bavio prostorom i njegovom proizvodnjom u svom djelu *Production of space*. Žarište njegova zanimanja jest na *društvenom* općenito, a ponajviše *društvenom prostoru* u kojem se odvija život i društvo. Prirodni i povijesni elementi oblikuju prostor, ali ga ne reificiraju, on je proizvod ljudskog rada, oblikovan društvenim odnosima koji se u prostorima od-

vijaju i značenjima koja u prostoru nastaju. Prostor je u njegovoj teoriji vitalan dio društvenog. Društveni prostor nije stvar, nego skup odnosa među objektima i proizvodima, a razni proizvodi prostora odgovaraju raznim društvenim dogovorima.

Castellova teorija o društvenom prostoru oslanja se na ono što on naziva *prostorom tokova*. Polazi od pretpostavke da je prostor izraz društva i, u skladu s promjenama koje se događaju u društvu, kao rezultat procesa globalizacije i informatizacije, pretpostavlja da se javljaju novi prostorni oblici i procesi. "Prostorni oblici i procesi oblikuju se dinamikom cjelokupne društvene strukture" (Castells, 2000., 436). Castells već u prijašnjoj teoriji definira prostor kao povijesni realitet, a tu dimenziju prostora zadržava i u teoriji prostora tokova: "Društveni procesi utječu na prostor djelujući na izgrađeni okoliš naslijeđen od prethodnih društveno-prostornih struktura" (Castells, 2000., 436). S obzirom na to da su prostor i vrijeme dvije osnovne kategorije u kojima se odvija ljudski život, Castells ih stavlja u odnos u kojem je "prostor kristalizirano vrijeme." Definiranje prostora nije moguće bez odnosa prema društvenim praksama i identificiranja njihovih povijesnih specifičnosti. Castells definira prostor s gledišta društvene teorije "kao materijalnu podršku društvenih praksi koje dijele zajedničko vrijeme" (Castells, 2000., 437). U tu definiciju Castells ugrađuje dijelove svoje teorije umreženoga društva, koje karakteriziraju tokovi kapitala, informacija, tehnologija, slika, zvukova i simbola. Tokovi dominiraju gospodarskim i društvenim životom i stvaraju nove prostorne oblike karakteristične za društvene prakse koje prevladavaju i oblikuju umreženo društvo. "Prostor tokova materijalna je organizacija društvenih praksi koje se zbivaju istodobno i djeluju kroz tokove" (Castells, 2000., 438). Prostor tokova najbolje se može objasniti trima slojevima materijalnih podrški koje ga omogućuju. Prvi sloj čine krugovi elektroničkih impulsa, koji omogućuju umreženo društvo, s obzirom na to da se prostorno raščlanjivanje dominantnih funkcija u našim društvima zbiva u mreži interakcija koje se odvijaju uz pomoć informatičke tehnologije.

Drugi sloj materijalnih podrški koje čine prostor tokova jesu čvorovi i središta, jer prostor tokova nije potpuno oslobođen mjesta, iako njegova strukturna logika, kako smo rekli, počiva na elektroničkim impulsima.

Treći sloj prostora tokova odnosi se na prostornu organizaciju dominantnih, menadžerskih elita koje obavljaju funkcije oko kojih se oblikuje takav prostor. Prostor moći raširen je po svijetu, dok su narodi i njihova iskustva ukorijenjeni u mjestima. Organizacija društva utemeljena na bespovijesnim tokovima bez logike specifičnoga mjesta dovodi do slabljenja društveno-političke kontrole lokalnih i nacionalnih društava

i time se omogućuje rast globalne moći. Stvaranjem životnih stilova i oblikovanjem prostornih formi koje unificiraju simbolički okoliš i ukidaju povijesnost mjesta idemo prema procesima stvaranja "nemjesta". Simboli međunarodne kulture upućuju na identitete koji nisu povezani s nekim posebnim društvom, nego s članstvom u menadžerskim krugovima informatičkoga društva u globalnom kulturnom spektru.

U konačnici, mjesto možemo definirati kao fenomenološki kritički koncept, u kojem se polazi od pretpostavke da ljudi transformiraju prostor (materijalni, izgrađen, zadan, fizički) u mjesta (simbolička, identitetna), gdje lokaliteti postaju značenjski konstruirani kroz društvenu praksu i emotivnu vezanost. Auge ta mjesta naziva *antropološkim mjestima*, definirajući ih kao konkretnu i simboličnu izgradnju prostora koja sama ne može objasniti preokrete i proturječja društvenoga života. Antropološka mjesta imaju tri obilježja – identitetna su, odnosna i povijesna, a prije svega geometrijska su u smislu pravca, presjeka pravaca i sjecišta. Auge pod geometrijskim razumijeva rute ili pravce koje su razradili ljudi, a vode od jednoga mjesta do drugoga, zatim raskrižja i trgove gdje se ljudi okupljaju i mimoilaze te na kraju središta, koja su više ili manje monumentalna (Auge, 2001.).

OD MJESTA DO "NEMJESTA"

Suvremena rasprava o mjestu, kao što smo već spomenuli, znatno se promijenila u zadnja dva desetljeća. Globalizacija i modernizacija utjecali su na transformaciju koncepta mjesta, koja obuhvaća i proizvodnju i značenje mjesta. Mjesto je izgubilo prijašnje vrijednosti te je u isti mah postalo samo prostor pružanja usluga. Upravo je rasprava o vjerodostojnosti mjesta podijelila teoretičare u dva tabora: prvi prihvaćaju smrt mjesta (Toffler, 1984.), dok drugi smatraju da je "mjesto još uvijek važno" (Massey i Allen, 1984.). Razne interpretacije koncepta mjesta potaknute su činjenicom da se mjesto definira na mnogo načina, od kojih ni jedan ne vodi konačnoj interpretaciji. Mjesto se može definirati veličinom zemlje, regije ili susjedstva, no njegovo se značenje i svrha mijenjaju ovisno o ljudima, pa tako nekima nosi važnu emocionalnu, kulturnu i povijesnu vrijednost, koja se manifestira u lokalnom, regionalnom ili nacionalnom identitetu. Za druge mjesto znači samo lokaciju ekonomskih transakcija. Konvencionalni pristup mjestu kao koherentnom, ograničenom i postojanom promijenio se u shvaćanje mjesta kao difuznoga prostora tokova, koji je neograničen i raširen (Castells, 2000.).

Globalizacija je uvelike utjecala na vezu između socijalnih odnosa i mjesta, stvarajući nove tenzije koje su upozorile na osnove novog identiteta mjesta koje prožimaju sukobi iz-

među globalnog i lokalnog te između kratkoročnoga i dugoročnoga shvaćanja mjesta. Proces stvaranja mjesta u društvu u kojem prevladavaju čvrsti socijalni odnosi ojačava lokalne veze i identitete, dok globalizacija generalno slabi te veze i potiče homogenosti i jednoličnosti, utemeljene na načelima konsumerizma i mobilnosti kapitala. Identitet mjesta ne znači konačnu interpretaciju zahvaljujući procesima globalizacije, nego reflektira porozni, fleksibilni koncept raširen u prostoru. Dok je utvrđeni identitet bio povezan s konceptima nacije, partikularizma, lokalizma i zatvorenosti, novi koncept mjesta, koji uključuje i "nemjesta", poziva na otvorenosti komunikacija i prostora.

Tri su obilježja suvremenosti koja se nameću u analizi stvaranja "nemjesta". *Događajno preobilje, prostorno preobilje i individualizacija referencija* karakteristike su svijeta u 21. stoljeću (Auge, 2001.). Auge u svojoj analizi "nemjesta" suvremenost označuje upravo prekomjernošću koja dovodi u pitanje čovjekov identitet. "Naime, svi smo mi korisnici toga vremena preopterećenog događajima koji su zakrčili i sadašnjost i blisku prošlost ili bar mislimo da jesmo. Valja uočiti da smo zbog toga još više gladni smisla. Produženje životnoga vijeka i danas uobičajen suživot četiriju umjesto dosadašnjih triju naraštaja postupno dovode do promjena u društvenom životu" (Auge, 2001., 32).

Auge prezentira i analizira *nemjesta kao proizvode supermoderniteta*, a konceptom supermoderniteta ukida modernističko shvaćanje mjesta i objašnjava suvremenost koju karakteriziraju figure događajne i prostorne prekomjernosti te individualizacija referencija. Supermodernitet karakterizira ubrzanje povijesti zbog događajnoga preobilja, što dovodi i do ubrzanja transformacije prostora. Ubrzanje povijesti omogućuje transformaciju prostora, odnosno smanjuje ga, što Virilio naziva "efektom sažimanja" (*shrinking effect*). Razvojem modernih brzih prometnih sredstava i elektroničkih medija, daleke destinacije i mjesta postaju dostupna u takvoj mjeri da svijet može stati u dnevnu sobu ili pak u jedan godišnji odmor. U modernosti mjesto je obiteljsko, poznato i zajedničko, sve karakterizira pripadnost, što znači da sve ima svoje mjesto. Identitet pojedinca, odnosi s drugima te osjećaj za vrijeme u modernosti funkcioniraju kao proizvodi mjesta i ono postaje smisao po kojem pojedinci prepoznaju sebe i druge te se smještaju u prostoru i vremenu. "Društveni je prostor sav načičkan spomenicima, velebnim kamenim zdanjima ili skromnim zemljanim svetištima. Nisu izravno funkcionalni, a većina svakom pojedincu ulijeva opravdan osjećaj da su postojali prije njega i da će ga nadživjeti" (Auge, 2001., 58).

MANIFESTACIJA "NEMJESTA"

U svakodnevnom životu pojedinac nema mnogo vremena za razmišljanje o robotiziranim radnjama kojima olakšava i ubrzava vlastitu egzistenciju. Odlazak u supermarket ili na bankomat uobičajene su radnje koje prihvaćamo bezuvjetno, jer nam omogućuju brže i djelotvornije snalaženje u suvremenom prostoru.

Koncept "nemjesta" prvi je razradio, još 1960-ih godina, sociolog Melvin Webber.⁶ Njegovo shvaćanje "nemjesta" označavalo je novu eru koju karakterizira nadmoć dostupnosti nad blizinom i bliskosti te najbolje opisuje bit onoga što Webber naziva *urbanim područjem "nemjesta"*. Suvremeni urbani krajolik jasno reflektira čuda napredne tehnologije, posebno telekomunikacija, koje imaju neizmjeran učinak na pojmove kao što su zajednica i mjesto. Kontakti licem-u-lice zamijenjeni su obiljem sekundarnih kontakata, koji posebno karakteriziraju kiberprostor, što rezultira postupnim slabljenjem odnosa i veza unutar zajednica. Posljedice transformacije mjesta posebno se vide u dva trenda – gubitak povezanosti i promjene koje se tiču društvenih obveza. Izvorno shvaćanje zajednice usmjerene prema mjestu danas je zamijenjeno zajednicama interesa. Nadalje, svođenje mjesta na lokaciju naglašava kvantitativne aspekte mjesta umjesto kvalitativnih, što se najjasnije odražava u gradovima čiji se napredak i prosperitet mjeri brojem autocesta koje prolaze kroz naselja. Ono što je važno jest broj veza među određenim lokacijama, a ne kvaliteta tih veza, jer broj kao takav implicira ekonomski razvoj, bolju dostupnost i mogućnost napretka u budućnosti.

Doživljaj mjesta nije samo u rukama arhitekata i njihove sposobnosti i talenta za urbani dizajn. U svemu postoji i dilema duboko u društvenim normama i kolektivnoj svijesti. Urbano područje "nemjesta" proizvelo je "ugovorni odnos koji pridonosi stvaranju osamljenosti kao opreci tradicionalnim, kolektivnim odnosima koji se temelje na zajedničkim vrijednostima i vjerovanjima" (Auge, 2001., 92). Današnji urbani krajolik karakterizira koegzistencija tih dvaju tipova socijalnih odnosa. Autoceste, aerodromi, supermarketi, pa čak i bankomati, naglašavaju ugovorne odnose koji proizvode osamljenost, jer kodovi i automatizirane upute formiraju ponašanje i obveze pojedinca bez sudjelovanja drugih ljudi. U takvim uvjetima ponašanje pojedinca ne temelji se na dugoročno stečenim vrijednostima i vjerovanjima, nego pojedinac reagira na skup predodređenih uputa, kodova i brojeva koji su programirani za obavljanje određenih aktivnosti, kao što je npr. prijava na aerodromima, podizanje novca s bankomata, kupovina u supermarketu ili pak vožnja autocestom. S druge strane, kolektivni odnosi utemeljeni na mjestu zahtijevaju uvjete koji poč-

vaju na društvenim vrijednostima i normama, odnosno njihova legitimnost i učinkovitost proizlaze iz dugoročnih želja, potreba i normi.

"Nemjesta" označuju *dvije zbilje*: prostore koji imaju određenu svrhu, kao što su prijevoz, tranzit, trgovina, slobodno vrijeme i odnos što ga pojedinci njeguju s tim prostorima. Iako se možda ove dvije zbilje donekle preklapaju, važno je uočiti da mjesta stvaraju organsku društvenost, dok "nemjesta" stvaraju samotnjačku ugovornost. Ovaj dualizam kolektiviteta i samoće stvara svojstvenu tenziju koja opstaje u urbanom krajoliku (Auge, 2001.). Koegzistencija mjesta i "nemjesta" ne smanjuje taj konflikt, jer se mjesto i nemjesto ne dopunjuju, nego su "dva neuhvatljiva pola: prvo se nikada potpuno ne briše, a drugo se nikad do kraja ne ostvaruje" (Auge, 2001., 74). Integracija ili veza između mjesta i "nemjesta" pretpostavlja mnogo širu definiciju nego što je pretpostavlja fizička povezanost, jer veza između mjesta i "nemjesta" obuhvaća i fizičku i kronološku, odnosno povijesnu povezanost, koja podrazumijeva osjećaj pripadnosti određenom kontekstu i naglašava sklad umjesto negiranja neposrednog okruženja.

Supermodernitet proizvodi novi oblik mjesta koje nije ni obiteljsko ni simbolično: "Ako neko mjesto možemo odrediti kao identitetno, odnosno i povijesno, onda je nemjesto prostor koji ne možemo odrediti ni kao identitetni, ni kao odnosni, ni kao povijesni" (Auge, 2001., 73).

Auge smatra da je "putnikov prostor arhetip 'nemjesta' (Auge, 2001., 80), jer putnik prolazi kroz mjesta bez shvaćanja mjesnosti, lokaliteta ili samoga mjesta. Da razjasnimo, putnik na aerodromu, u avionu ili na autocesti prolazi kroz mjesta ili pored mjesta a da ih ne doživljava kao mjesto. Iskustvo putnika svedeno je na tekst koji zamjenjuje doživljaj mjesta, znak ili oglasnu ploču koja upućuje na činjenicu da je negdje u blizini mjesto od povijesne ili kulturne važnosti. Supermodernitet dovodi u pitanje identitet pojedinca. Pojedinaac je uvijek isti kao i svaki drugi na istom nemjestu, osim pri dolasku ili odlasku s "nemjesta", kada se od njega traži da pokaže identifikacijski dokument, kao što je putovnica ili osobna karta. Zbog nedostatka individualnosti, "nemjesta" karakteriziraju minimalni socijalni odnosi i vrijeme se ne očituje kroz spomenike, a pojedinci su svedeni na samoću i sličnost. Ukidaju poznato i prepoznatljivo, na nemjestima ne susrećemo poznata lica. Umjesto prijateljskih lica, na nemjestima nas dočekuju generalizirani tekstovi koji su primjer trećeg obilježja supermoderniteta, odnosno individualizacije referencija. Na nemjestima pojedinac može ostvariti kontakt licem-u-lice s drugim ljudima, no njihov je pristup automatiziran, jer samo predstavljaju tvrtku ili instituciju koja nudi određene usluge,

informacije ili zabrane te se kao i generalizirajuće poruke obraćaju prosječnom čovjeku umjesto pojedincu. Posredovanje koje u prostoru "nemjesta" pojedinca povezuje s okolinom, osim riječima, ostvaruje se tekstualno, tako da neke riječi stvaraju slike ili čak jesu slike pa iako nikad niste bili na Tahitiju ili u Marakešu, mašta će vam proraditi čim čujete ta imena (Auge, 2001.). No stvarna "nemjesta" osobita su upravo zato što ih određuju riječi koje nam daju upute za uporabu, koje se ovisno o slučaju očituju naredbama, zabranama ili informacijama ("prijeđite u desni trak", "zabranjeno pušenje" ili pak "dobro došli u grad Zagreb").

Tri su primjera kroz koja se dobro manifestiraju procesi urbanizacije i globalizacije te promjene urbanoga krajolika i značenja mjesta: to su *shopping centri*, *fast-food restorani* i *zračne luke*. "Poziv na kulturnu povezanost prostora tokova između njegovih čvorova odražava se u tendenciji prema arhitektonskoj uniformnosti novih upravnih središta u različitim društvima" (Castells, 2000., 443). Upravo arhitektonska uniformnost najbolje predočuje bijeg od povijesti i kulturne raznolikosti, tako da pretjerana postmoderna monumentalnost postaje pravilo od New Yorka do Kaishiunga (Castells, 2000.). Upravo industrijska i trgovačka arhitektura postaje dio bezmjesnosti, što se vidi u kloniranim robnim kućama u predgrađima velikih gradova.

Primjer 1.

Trgovački su centri, u pravilu, izgrađeni na parcelama do kojih se dolazi preko nekoliko izlaza s brzih cesta. Na središtu svake velike parcele nalazi se velika zgrada okružena beskrajnom asfaltnom površinom, koja je namijenjena parkiranju stotina automobila. Nema stabala, grmlja ili travnjaka, već samo asfalt iz kojega vire metalni znakovi i odlagališta za kolica. Fasada zgrade trgovačkoga centra glatka je površina, najčešće bez prozora, a samo jedan zid razlikuje se od ostalih, jer su na njega nalijepljene brojne reklame koje vas pozivaju baš u taj centar iz tog i tog razloga. Unutrašnjost centra umjetno je osvijetljen prostor sa širokim "ulicama" koje omogućuju jednostavno kretanja kolica s robom u oba smjera, a u središtu je instalacija koja nužno uključuje nekoliko stabala, cvijeće, grmlje i vodu. Voda u središtu trgovačkoga centra gotovo je pravilo, bilo da je riječ o potočiću, slapu ili rječici koja prolazi kroz dizajnirane stijene (Slika 3).

Primjer 2.

Kao i trgovački centri, uniformirana arhitektura karakterizira i velike lance restorana brze prehrane, kao što je McDonald's ili pak Starbucks. Ono što karakterizira ova "nemjesta" jest ideja *ispraznoga prostora mnogostrukosti*⁷ (Ritzer, 2003.). Ta ideja

uključuje ciljano koncipirano i kontrolirano ponavljanje nekoga fenomena ponovno i ponovno (Slika 4). Restorani brze prehrane primjeri su ispraznoga prostora mnogostrukosti, jer se njihov izgled ponavlja širom svijeta, dok njihov sadržaj i ponuda varira ovisno o kojem je lancu riječ. Slično se i trgovački centri mogu definirati kao isprazni prostori mnogostrukosti sa svojim identičnim interijerima popunjenim raznolikim sadržajem. Osim ispraznoga prostora, Ritzer proširuje koncept uvodeći pojmove *template* (obrazac) i *grid* (mreža). Beskrajno ponavljanje lanaca restorana brze prehrane tvori mrežu na određenom području. Zaista, lanci poput McDonald'sa i Starbucksa pridaju važnost geografskom pozicioniranju restorana i na nekim mjestima čak ih postavljaju u obliku mreže (Ritzer, 2003., 219).

Nadalje, pojmom obrazaca Ritzer naglašava nešto drugo. Govorimo o nekoj vrsti osnovnog uzorka, koji je ciljano zamišljen i upotrijebljen da bi se kreirala neka nova forma, a s obzirom na to da se isti uzorak iskorištava iznova i iznova, svako je ponavljanje manje ili više jednako kao i svako drugo prije. Stoga su svi popularni brandovi jasno utemeljeni na obrascima i u gotovo svim slučajevima ponavljanje je identično za sve namjene i svrhe određenoga proizvoda. Ritzer navodi primjere: "... limenke Coca Cole, svaki model Nike teniska, svaki Whopper itd." (Ritzer, 2003., 219).

Primjer 3.

Sljedeći primjer koji će nam poslužiti za opis "nemjesta" jesu zračne luke. Kada vidite jednu, kao da ste ih vidjeli sve. Naravno, zračne luke nisu iste, ali slijede ista pravila, što znači da se pravila i konvencije svladane u jednoj zračnoj luci mogu primijeniti u bilo kojoj drugoj na svijetu. Svaka zračna luka mora sadržavati imigracijske i uslužne standove, koji je dijele na dvije ekskluzivne zone. Na ulaznom dijelu zračne luke najčešće je autobusna ili željeznička stanica, na kojima su vidljive karakteristike gradova ili država u kojima se nalazite, bilo da je riječ o reklamama, plakatima za muzeje ili jednostavno kartama grada u koji ste stigli. Sa stražnje strane zračne luke nalaze se prostori koji ne odišu pripadanjem ni jednom gradu ili državi. Pošto službenik udari pečat u putovnicu i putnik prođe kroz detektor metala, pojedinac se tehnički nalazi nigdje, jer nije ni u zemlji odlaska ni u zemlji dolaska. Cijela zračna luka može se smatrati tranzitnom zonom, čekaonicom između dva mjesta. Ulaskom u zračnu luku pojedinac ulazi u kulturnu prazninu. Za razliku od željezničke stanice, zračne luke uvijek su smještene izvan grada, pa samim tim njihova prostorna lokacija označuje odvojenost od društva koje predstavljaju. Glavne karakteristike zračne luke jesu lokacija izvan socijalnoga prostora i relativizacija prostornih korelacija društve-

noga života koje implicira putovanje avionom. Auge naglašava učinkovitost, komfor i bezličnost ovakve vrste prijevoza (Auge, 2001.). Vremenska razlika djeluje na poznati prostor kontinuiteta vremena dohvaćen zračnim prometom. Kao što je Baudrillard primijetio, putnik u Concordu može stići u New York prije nego što je napustio Pariz. Tim fenomenom mijenja se biološko vrijeme tijela, što dovodi do osjećaja umora i zbunjenosti, a to pak pridonosi doživljaju zračnoga putovanja kao nečega nestvarnog i pomalo magičnog, jer transcendirira prirodu i relativizira kontinuum prostor – vrijeme. Nadalje, simbolizam i ikonografija zračnih luka potvrđuju hipotezu da su zračne luke odvojene od socijalnoga konteksta svakodnevnoga života. Oznake za WC, banke, bescarinske dućane, carinu ili ulazna vrata uniformne su u svim zračnim lukama. Služe se neverbalnim jezikom koji se lako pamti. "Naposljedku se (putnik, op. a.) suočava s vlastitom slikom, ali ta je slika zapravo veoma neobična. U nijemom dijalogu koji vodi s tekstom krajolikom, koji se bez razlike obraća njemu i drugima, ocrta se samo njegovo vlastito lice i odjekuje samo njegov vlastiti glas. Oni pripadaju samoći koja dodatno zbunjuje, jer zrcali milijune drugih. Prolaznik kroz 'nemjesta' vlastiti identitet nalazi tek pri carinskoj provjeri, plaćanju cestarine ili na blagajni. Dotle se pokorava istom zakonu kao i svi drugi, registrira iste poruke i odgovara na iste zahtjeve. Prostor 'nemjesta' ne stvara ni jedinstven identitet ni odnos, nego samoću i sličnost" (Auge, 2001., 94).

GUBITAK ZNAČENJA

Kao što smo već spomenuli analizirajući koncept mjesta, značenje koje neko mjesto ima za pojedinca jedno je od njegovih važnih obilježja. Značenje mjesta jest socijalni konstrukt i podrazumijeva mnogo razina, a transformacija mjesta pridonijela je nastanku bezmjesnosti. Pojedinač ne stvara vezu s nemjestom, jer "nemjesta" karakterizira odsutnost značenja. "Nemjesta" su najčešće *tranzitni prostori* koji služe da bi se dostiglo mjesto ili obavila neka svakodnevna obveza. Mjesnost podrazumijeva ukorijenjenost i pripadnost, odnosno volju i izbor, dok bezmjesnost označuje gubitak značenja, koji ne samo što upućuje na glavnu paradigmu koja se razvija u urbanoj sferi nego reflektira kako se ljudima tijekom vremena promijenila percepcija vezanosti za mjesto (Relph, 1976.).

Proučavajući značenje mjesta kroz povijest, prvo na što nailazimo jest ukorijenjenost kao prirodna, prvotna, neposredna veza čovjeka i mjesta. Ukorijenjenost je nesvjesno, sigurno i ugodno stanje pripadanja nekom lokalitetu, gdje je pojedinac povezan s mjestom toliko da nije svjestan protoka vremena ili svijeta izvan konkretnog okruženja. Sklad i osjećaj da si kod kuće ponekad postaje tako dubok da transcendirira iz

kulturne prilagodbe u biološku prilagodbu⁸ (Tuan, 1977.). No našu suvremenost obilježava svjesno kreiranje značenja kroz ostvarivanje veza s fizičkom okolinom, kojoj nedostaje prvotna ukorijenjenost. Osjećaj mjesta manifestira se, naime, najčešće u očuvanju povijesnih projekata koji slave nacionalni, regionalni ili lokalni identitet. Nadalje, postmodernizam prekida emocionalnu povezanost s mjestom, odnosno implicitno postavlja temelje za razvoj bezmjesnosti. Značenje mjesta počinje se smatrati romantičnim, nostalgичnim pristupom formiranju identiteta, a takav pristup povijesno se podudara s postvarenjem⁹ mjesta, čime mjesto gubi svoju vrijednost (Auge, 2001.; Kolb, 2008.).

Postvarenje i devalvacija su, između ostalih, karakteristike procesa globalizacije, o kojem je bilo riječi u prethodnim poglavljima. Korijeni bezmjesnosti leže u globalizaciji, procesi koje proizvode standardizirane krajolike i "neautentičnost" (Relph, 1976.). Očito je da standardizirane globalne sile jako utječu na značajnost mjesta, pa je moguće zamisliti dva scenarija, konvergenciju i divergenciju: dok se u nekim dijelovima svijeta javlja jednoličnost kroz standardizaciju krajolika, što označuje konvergenciju, suprotne sile divergencije djeluju u ostatku svijeta, gdje se zadržava kulturna i prostorna diferencijacija. Standardizacija krajolika kao proizvod modernosti i kasnije globalizacije zamijenila je shvaćanje koje se naziva *centerdness*. *Centerdness* se odnosi na predmoderna društva koja su značenja konstruirala na temelju mitova i religije, dok standardizirani krajolik označuje snagu kapitala. Zajedničke vrijednosti i vjerovanja koja su prevladavala u predmodernim društvima nestala su zbog razvoja modernoga racionalnog mišljenja i dominacije korporacijskih vrijednosti. Odbacivanje prošlosti, glorifikacija novog, pojava i očuvanje kibernetičkoga prostora ne samo da su pridonijeli širenju neautentičnih mjesta nego su i poduprli ideju o smanjivanju važnosti prostora i mjesta. Monotonost, homogenost, dosada, standardiziranost i neautentičnost pojmovi su koji su postali uobičajeni u opisima novih urbanih područja načičkanih jednoličnim stambenim zgradama i trgovačkim centrima. Unatoč pretpostavkama, utjecaj bezmjesnosti i "nemjesta" na urbani krajolik mnogo je dublji i trajniji od trenutnoga fenomena koji će s vremenom nestati. Vodeće sile koje stvaraju bezmjesnost, a time i "nemjesta", preduboko su usađene u svijest, s obzirom na to da su ukorijenjene u modernost i globalni kapitalizam.¹⁰

KRIZA IDENTITETA

Još jedan fenomen koji izaziva transformacija mjesta tiče se razlike u definiranju mjesta kao definiranoga shvaćanja socijalnih odnosa i mjesta kao fleksibilnoga pojma raširenog u prostoru. Socijalni odnosi ne pokazuju samo odnos ljudi s mjesti-

ma nego djelomično i objašnjavaju prirodu socijalne proizvodnje prostora. Predmoderni shvaćanje prostora uključivalo je čvrstu interpretaciju socijalnih odnosa koja se temeljila na porastu proizvodnje prostora. Takva povezanost definira identitet s obzirom na predvidljive, kontinuirane koncepcije mjesta, što omogućuje stvaranje društvenoga značenja utemeljenog na dugotrajnim i kontinuiranim interakcijama s mjestom.

Moglo bi se zaključiti da mjesto danas karakterizira napetost između onoga što jest, što bi trebalo biti i onoga što od njega čine kretanja globalnoga kapitala i moći. Ljudi još žive u mjestima, no funkcije i moći društava organizirane su u prostoru tokova, što mijenja značenje i dinamiku mjesta. Vladajuća tendencija nastoji nametnuti vlastitu logiku umreženoga, bespovijesnoga prostora tokova naspram raštrkanih, segmentiranih mjesta, koja su sve manje sposobna pratiti razmjenu zajedničkih kulturnih kodova. "Osim ako se između ta dva oblika prostora namjerno ne izgrade kulturni i fizički mostovi, možda idemo ususret životu u paralelnim svjetovima čija se vremena ne mogu susresti jer su zakrivljena u različitim dimenzijama društvenoga hiperprostora" (Castells, 2000., 453).

ZAKLJUČAK

Ovim radom pokušalo se upozoriti na problematiku koncepta mjesta u suvremenom društvu, koje se svakodnevno mijenja u skladu s promjenama što ih donose procesi globalizacije, urbanizacije, informatizacije i razvoja tehnologije. *Ubrzanje povijesti, shrinking effect te događajno preobilje* termini su kojima opisujemo današnji svijet i promjenu percepcije života. Dostupnost svega u svakom trenutku mijenja značenja, vrijednosti i norme koje vladaju u društvu. U skladu s tim mijenja se i percepcija mjesta kao identitetnog, povijesnoga i odnosnog. Zaokružujući iznesene teze, može se zaključiti da se događaju osjetne promjene u konceptualizaciji mjesta, koje naglašavaju *bezmjesnost* i "nemjesta" kao simbole suvremenoga shvaćanja mjesta i značenja mjesta za pojedince.

"Nemjesta" su karakteristika velikih urbanih područja i odraz su suvremenoga urbanog načina života, koji naglašava brzinu i protočnost. Pojedinac ne doživljava ta tranzitna područja identitetno, odnosno povijesno i osobno, nego ih samo rabi za to da što brže i djelotvornije obavi svakodnevne zadatke ili da što brže prijeđe određenu udaljenost kako bi dostigao cilj. Bit "nemjesta" jest da stvaraju ono što Auge naziva samotnjačka ugovornost, umjesto organske društvenosti, koja je proizvod mjesta. Paradoksalno, čini se da budućnost grada i društva ide prema sve većoj akumulaciji "nemjesta". Ur-

bana područja podliježu ubrzanom "razvoju", kako bi poboljšala kvalitetu života, pa jednostavnost, dostupnost i protočnost postaju tražene karakteristike mjesta. "Nemjesta" su samo jedna od manifestacija "stanja uma" modernoga urbanog društva. Iako je riječ o mjestima s najvećom koncentracijom ljudi, "nemjesta" obilježavaju minimalni socijalni odnosi, pa bi budućnost stanovnika megalopolisa mogla karakterizirati sve izraženija *samoća*.

BILJEŠKE

¹ Npr. teorija svjetskoga sistema, koju je iznio Wallerstein u svom djelu *Moderni svjetski sistem*.

² *Glocalization* je pojam koji je osmislio Roland Robertson, a sastavljen je od pojmova *global* i *local*. *Globalization* je pojam koji je osmislio Ritzer, a u čijoj je osnovi engleska riječ *grow*, koja u doslovnom prijevodu znači rast.

³ Creole je termin koji se upotrebljava za ljude miješanih rasa te se proširio kao naziv za kombiniranje jezika koji su međusobno nerazumljivi u jedan specifični jezik.

⁴ Volio bih kad bi sve djevojke bile iz Kalifornije.

⁵ U ovom radu nećemo pojedinačno objašnjavati te procese, jer nije nužno za konkretnu temu kojom se bavimo.

⁶ Analizira nemjesta u knjizi "The urban place and Non-place urban realm".

⁷ Ritzer rabi ideju ispraznoga prostora, *empty manifold*, da bi objasnio značenje *ničeg* (*nothing*), koncepta koji analizira u knjizi "The globalization of nothing". S obzirom na to da je u svojoj analizi ničega kao primjere naveo upravo nemjesta, parafrazirat ćemo njegovu analizu *ničega* da bismo okarakterizirali nemjesta, poput trgovačkih centara i restorana brze prehrane.

⁸ Primjer takve manifestacije značenja mjesta jesu Pigmeji iz Konga, čija su visina i boja kože evolucijske prilagodbe na njihovo prirodno stanište u prašumi.

⁹ Riječ koja stoji u originalnom tekstu jest *commodification*. S obzirom na to da riječ nema doslovni prijevod, poslužila sam se izrazom koji najbolje odgovara opisnom prijevodu što su ga ponudili izvorni govornici.

¹⁰ Dvije vrste implikacija zahtijevaju daljnje obrazloženje: prvo, područja *nowhereness* i *otherness* i, kao drugo, kriza identiteta. Područja *nowhereness* i *otherness* direktni su proizvodi globalnoga kapitalizma, dok kriza identiteta odražava promjene socijalnih odnosa s obzirom na povezanost s mjestom (Kunstler, 1993.).

LITERATURA

Aubert-Gamet, V., Cova, B. (1999.), Servicescapes: From Modern Non-Places to Postmodern Common Places. *Journal of Business Research*, 44: 37-45.

Auge, M. (2001.), "Nemjesta" – uvod u moguću antropologiju supermoderniteta, Karlovac: PSEFIZMA.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 6 (104),
STR. 1131-1151

URSIĆ, S.:
MJESTA I NEMJESTA...

- Auge, M. (2002.), *In the Metro*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Baudrillard, J. (1983.), *In the Shadow of Silent Majorities*, Los Angeles: Semiotext(e).
- Beck, U. (1999.), *What is Globalization?*, Cambridge: Polity Press.
- Buchanan, I. (1999.), *Non Places: Space in the Age of Supermodernity*, London: Taylor & Francis Ltd.
- Castells, M. (2000.), *Uspon umreženog društva- Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura*, Zagreb: Golden marketing.
- Čaldarović, O. (1985.), *Urbana sociologija*, Zagreb: Globus.
- Čaldarović, O. (1987.), *Suvremeno društvo i urbanizacija*, Zagreb: Školska knjiga.
- de Certeau, M. (1984.) *The Practice of Everyday Life*, Berkeley: University of California Press.
- Friedman, T. (2000.) *The Lexus and the Olive Tree*, New York: Anchor Books.
- Giddens, A. (1991.), *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the late Modern Age*, Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1999.), *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*, London: Profile.
- Giedion, S. (1978.) *Space Time and Architecture*, Cambridge: Harvard University Press.
- Harvey, D. (1992.), *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Cambridge: Wiley-Blackwell.
- Kolb, D. (2008.), *Sprawling Places*, Athens: University of Georgia Press.
- Koolhaas, R. (2004.), *Content*, Koln: Taschen.
- Koolhaas, R. (2000.), *Harvard Design School Guide to Shopping*, New York: Monacelli Press.
- Kunstler, J. H. (1993.), *The Geography of Nowhere: The Rise and Decline of America's Manmade Landscape*, New York: Simon and Schuster.
- Lefebvre, H. (1974.), *Urbana revolucija*, Beograd: Nolit.
- Lipovac, N. (1997.), Space and Place. *Prostor*, 5 (1): 1-34.
- Massey, D., Allen, J. (1984.), *Geography Matters!: A Reader*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Melchert Saguas Presas, L. (2004.), Transnational urban spaces and urban environmental reforms: analyzing Beijing's environmental restructuring in the light of globalization, *Cities*, 21: 321-328.
- Nesbitt, K. (1996.), *Theorizing: A new Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory 1965-1995*, New York: Princeton Architectural Press.
- Park, R. E., Burgess, E. W. (1984.), *The City*, Chicago: University of Chicago Press.
- Relph, E. (1976.), *Place and Placelessness*, London: Pion.
- Ritzer, G. (2003.), *The Globalization of Nothing*, London: Sage Publications Inc.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 6 (104),
STR. 1131-1151

URSIĆ, S.:
MJESTA I NEMJESTA...

Ritzer, G. (2000.), *The McDonaldization of Society*, Thousand Oaks: Sage Publications Inc.

Sassen, S. (1991.), *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton: Princeton University Press.

Toffler, A. (1984.), *The Third Wave*, New York: Bantam Publishing.

Tomlinson, J. (1999.), *Globalization and Culture*, Chicago: University of Chicago Press.

Tuan, Y. (1977), *Space and Place: The perspective of Experience*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Virilio, P. (2000.), *A Landscape of Events*, Cambridge: MIT Press.

Wolff, K. (1969.), *The Sociology of Georg Simmel*, Glencole: Free Press.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Globalization> (10. 11. 2005.)

<http://www.iath.virginia.edu/mplanet/submit/spacing/lefebvre.htm> (12. 11. 2007.)

<http://www.cla.purdue.edu/academic/engl/theory/postmodernism/modules/> (12. 11. 2007.)

<http://www.cultsok.ndirect.co.uk/MUhome/cshtml/general/pomodot.html> (15. 11. 2007.)

<http://www.csun.edu/hfscp002/baud/> (10. 11. 2005.)

<http://www.notbored.org/space.html> (1. 12. 2007.)

<http://www.india-seminar.com/2001/503%20saskia%20sassen.htm> (8. 11. 2005.)

<http://www.unesco.napoles.doc> (23. 12. 2007.)

<http://www.ncgia.uscb.edu/conf/BALTIMORE/authors/webber/paper.html> (8. 11. 2005.)

Places and Non-Places in Contemporary Conceptualizations of Space

Sara URSIĆ
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

Globalization, urbanization and technological development are the processes that create new phenomena and new structures in social life, changing the meaning of a place from concrete and symbolic anthropological place into non-place as a space deprived of identity, history or relation. Fast-food restaurants, shopping malls and airports are places that are part of everyday modern life. The main similarities that connect those places are uniform architecture, commodification and their transit character, also representing the key features of the 21st century: acceleration, abundance in everything and *shrinking* effect. Fast life and excessiveness of events, products, information

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 6 (104),
STR. 1131-1151

URSIĆ, S.:
MJESTA I NEMJESTA...

and choice make the world so small that it can fit a week holiday. This article explores a theoretical frame which connects Saskia Sassen's global city theory, Marc Augé's theory of supermodernity and Manuel Castells' theory of space of flows, illustrating the emergence and development of non-places as a contemporary urban space phenomenon. The article reexamines placelessness and non-places as symbols of contemporary comprehension of place as well as changes in the conceptualization of place.

Keywords: globalization, global city, non-places, placelessness, excessiveness

Orte und Nicht-Orte in zeitgenössischen Raumkonzeptualisierungen

Sara URSIĆ
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Globalisierung, Urbanisierung und technologischer Fortschritt sind Prozesse, die auf schnellstem Wege neue Phänomene und Strukturen im gesellschaftlichen Leben hervorbringen und die Bedeutung eines Ortes im Sinne eines anthropologischen bzw. konkreten als auch symbolisch erstellten Raums in einen Nicht-Ort wandeln können, d.h. einen Raum ohne Identität, Vergangenheit und Bezug. Fast-Food-Restaurants, Einkaufszentren und Flughäfen gehören zum Lebensalltag des modernen Menschen. Uniformierte Architektur, kommerzielle Zwecke und der Durchfluss von Menschenmassen sind Charakteristiken, die die erwähnten Orte einander so ähnlich machen. Sie alle tragen die Merkmale des neuen Zeitalters: Beschleunigung, Überfluss und den Effekt der „Raffung“. Unsere immer schnellere Lebensweise, begleitet von zahllosen Ereignissen, Erzeugnissen, Informationen und Möglichkeiten, haben die Welt kleiner gemacht und sie auf das Maß einer einwöchigen Reise reduziert. Im vorliegenden Artikel wird der theoretische Rahmen hinterfragt, der Saskia Sassen's Theorie der globalen Stadt, Marc Augés Theorie der Supermodernity sowie Manuel Castells Theorie des Raums der Flüsse verbindet, wobei der Verfasser die Entstehung und Entwicklung von Nicht-Orten als Phänomene des zeitgenössischen urbanisierten Raums erklärt. Aus der Perspektive der genannten Theorien werden Ortlosigkeit und Nicht-Orte als die Symbole zeitgenössischen Raumverständnisses hinterfragt und die Wandel in der Raumkonzeptualisierung hervorgehoben.

Schlüsselbegriffe: Globalisierung, globale Stadt, Nicht-Orte, Ortlosigkeit, Überfluss